

СРПСКА ПРАВНА БАШТИНА

МИХАИЛО
КОНСТАНТИНОВИЋ

ПОЛИТИКА СПОРАЗУМА

ДНЕВНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ 1939–1941
ЛОНДОНСКЕ БЕЛЕШКЕ 1944–1945

БЕОГРАД
2023

Михаило Константиновић
ПОЛИТИКА СПОРАЗУМА
Дневничке белешке 1939–1941
Лондонске белешке 1944–1945

Библиотека
СРПСКА ПРАВНА БАШТИНА

Издавачи

Правни факултет Универзитета у Београду
Правни факултет Универзитета Источно Сарајево
Међуопштински историјски архив
за општине Чачак, Горњи Милановац и Лучани
Завичајни музеј Прибој
4СЕ, Београд
Досије студио, Београд

За издаваче

Проф. др Зоран Мирковић
Проф. др Горан Марковић
Лела Павловић
Душица Раковић
Јелена Танасковић
Мирко Милићевић

Уредник

Проф. др Јовица Тркуља

Приређивачи

Проф. др Јовица Тркуља
Душан Мрђеновић

Рецензенти

Проф. др Драгољуб М. Поповић
Др Борис Милосављевић
Др Наташа Милићевић

Михаило Константиновић

ПОЛИТИКА СПОРАЗУМА

ДНЕВНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ 1939–1941
ЛОНДОНСКЕ БЕЛЕШКЕ 1944–1945

БЕОГРАД • 2023

САДРЖАЈ

Предговор другом издању	9
Предговор првом издању: Политика споразума – <i>најомене ирриређивача</i>	15
Михаило Константиновић – <i>основни биографски подаци</i>	17

Књига прва ДНЕВНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ 1939–1941

Година 1939	21
Година 1940	91
Година 1941	271
Догађаји пред 27. март	353

Књига друга ЛОНДОНСКЕ БЕЛЕШКЕ 1944–1945

ПРИЛОЗИ И НАПОМЕНЕ

<i>Књига прва</i> – Дневничке белешке 1939–1941	517
<i>Књига друга</i> – Лондонске белешке 1944–1945	623
Илустровани прилози	639
Регистар имена	661

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ

1. – Иако је Михаило Константиновић познат у Србији као научник светског гласа и један од корифеја Правног факултета Универзитета у Београду, има мишљења да у његовој академској каријери и јавном деловању постоје спорна места која бацају сенку на његово дело и личност. Оцена Константиновићевог доприноса правној науци која је преовладала у домаћој литератури последњих година је предмет преиспитивања и критике. Мишљења су данас о том питању изразито поларизована.

Већина наших аутора који су писали о Михаилу Константиновићу изричу позитивну оцену његовог дела и деловања. По њима, Константиновићево дело и јавно деловање служе за понос српској правној науци и струци, те он зато заузима место у пантеону београдског Правног факултета (заједно са Слободаном Јовановићем, Живојином Перићем, Томом Живановићем, Ђорђем Тасићем и Радомиром Лукићем). Својом моралном доследношћу и јавним деловањем он служи за углед и понос српској елити, посебно правничкој. На другој страни, постоје аутори који негативно оцењују дело и деловање Михаила Константиновића. Захваљујући њима створен је негативан наратив којим се оспоравају његова личност и дело, који никако не могу служити за понос српској правној науци и струци. Њему, зато, није место у пантеону београдског Правног факултета. (Више о овоме видети у: *Hereticus*, Vol. XII (2015), No. 3–4).

По нашем суду, још није могуће изрећи коначну оцену о улози и значају Михаила Константиновића. Потребна су нова темељна истраживања његовог дела и јавних активности којима би се превладале ове крајности. При томе, не треба затварати очи пред спорним моментима у каријери Михаила Константиновића. Међутим, то нас не спречава да укажемо на позитивне стране и значајне домете његовог дела и јавног делања, посебно његов драгоцени утицај на формирање бројних генерација правника у Србији. Дакле, Константиновићево дело и јавна делатност имају несумњив значај за српску историју и правну науку. Али, они нису једноставни и једнозначни.

Тек предстоји дијалог о делу и делању Михаила Константиновића. По нашем мишљењу, Михаило Константиновић је самосвојна појава на Правном факултету Универзитета у Београду и на јавној политичкој сцени Србије. Он је битно утицао својим високим научним и моралним критеријумима на јавни живот у Београду и Србији, на јавни живот како у Краљевини Југославији, тако и у социјалистичкој Југославији. Тај утицај Константиновића био је у периоду 1923–1941. непосредан, а 1945–1982. посредан, као професора универзитета и писца законских текстова.

Константиновић се деценијама клонио политике. Није припадао ниједној странци и избегавао је да се појављује на јавној сцени. Упркос томе, он је у четрдесетој години ушао у политику из осећања одговорности и дужности према народу и држави којима је припадао. Његов улазак у владу Цветковић–Мачек није био мотивисан политичким разлозима, већ жељом да помогне свом народу. Патриотизам је показао и својим учешћем у Првом светском рату, као добровољац у француској војсци, и напуштањем владе због потписивања Тројног пакта. Своје демократско убеђење испољио је у бурним догађајима на Универзитету у време његовог доласка на Правни факултет. Залагао се за аутономију Универзитета са истом оном упорношћу с којом је обављао све послове на Универзитету. Цену његовог бављења политиком и јавним пословима платили су његови стручни радови и научничка каријера.

Његов педагошки рад на правним факултетима у Суботици и Београду, као и просветитељска мисија коју је вршио међу правницима у Србији и Југославији, доказани су и несумњиви. Он је био и остао велики узор студентима и наставницима правних факултета и драгоцен путоказ правницима практичарима. Његов дух је и даље присутан на београдском Правном факултету и у бројним законским нормама грађанског права које је он формулисао и које се примењују у свим постјугословенским државама.

2. – Мање је познато да је Константиновић писао дневничке белешке, у Београду 1939–1941. и у Лондону 1944–1945. године. Његова жеља је била да се те белешке не објављују. Међутим, његов син, Радомир Константиновић, ове белешке је приредио и објавио 1998. под насловом *Полиџика сиоразума*. Реч је о драгоценом сведочанству о том драматичном и преломном времену.

Књига сажима велико историјско и животно искуство аутора који је поседовао широка знања из разних области и имао блиске везе с многобројним личностима из научног, државног, политичког и културног миљеа, не само у Србији него и широм Југославије, Европе и света. Уз то, аутор је испољио списатељски дар, способност да уочи и прикаже најважније у људској природи и карактерима личности које помиње, да држи главу изнад дневно-политичких таласа и ковитлаца бурних, драматичних догађаја.

Бележећи из дана у дан своја запажања о догађајима у којима је непосредно учествовао и о људима које је сусретао, Константиновић пред читаоцем расклапа корице једног времена о коме би се сигурно мање знало да није његових записа. Ти записи, дати лепим српским језиком, упркос хендикепима које дневничка форма диктира, чине нарочиту вредност Константиновићевих *Бележака*. Отуда ова жива и уверљиво писана историјска секвенца из његовог живота има и литерарну вредност. То је оно што, поред Константиновићеве изузетне ерудиције и

одличног познавања људи и људског карактера, даје посебну вредност овој књизи. Она је писана веома искрено, савремено и по форми и по стилу.

Генерација којој је припадао Константиновић успела је да дође до споразума и, да није било Другог светског рата, налазила се на прагу да у Југославији укорени либералну демократију чији је присталица био Константиновић. Зато Михаила Константиновића треба пажљиво читати и његове *Дневничке белешке* треба узети као подстицај да допуњују наша знања о драматичним збивањима у периоду 1939–1945. и о тој, данас потиснутој, либерално-демократској традицији у српској политичкој мисли.

О Михаилу Константиновићу се, нажалост, мало зна. О његовом животу, универзитетској каријери и јавним делатностима не постоје монографски радови и студије. Постоје малобројни чланци и краћи, махом пригодни текстови у којима се проф. Константиновић или некритички уздиже и неодмерено велича као највећи и најзначајнији српски правник и наставник Правног факултета у Београду, или се неутемељено и злонамерно омаловажава као професор који је недопустиво мало писао, није оставио никакав траг у правној науци, и који је као политичар успео да буде „миљеник прво двора а потом Тита“, али није успео да се уздигне до политичара државника с визијом. За један број његових савременика и данашњих политичара и историчара он је „издао интерес српског народа“ и фактички радио у интересу његових непријатеља. Под таквим околностима, личност и дело Михаила Константиновића остали су прекривени велом заборава и олакхих дисквалификација.

Посматрани са данашње дистанце, Константиновићеве записи имају значај археолошког белега ископаног из згаришта једне цивилизације, бивше југословенске, сведочанства о драматичним и трагичним догађајима у Србији и Југославији уочи и за време Другог светског рата. У том смислу, његове дневничке белешке које је водио 1939–1941. у Београду и 1944–1945. у Лондону, нису само лични документ, него слика времена, делић огромног мозаика српске и југословенске трагедије коме још не можемо сагледати смисао, облик и величину.

Објављивањем књиге *Политика споразума* Михаила Константиновића попуњава се празнина о тим судбоносним збивањима и у целини се чине доступним његова виђења и сведочења о догађајима у којима је учествовао. Тиме се отвара простор за извлачење из заборава многих важних догађаја и личности, те стварају претпоставке за свестраније изучавање наше историје XX века.

Надамо се да ће поновно објављивање Константиновићевих дневничких белешки бити подстицај за нова истраживања тих збивања, али и његовог дела, универзитетске каријере и јавног ангажовања, да ће допринети скидању вела заборава са овог корифеја Правног факултета Универзитета у Београду.

3. – Приређивачи књиге *Полиiтика сiоразума* Михаила Константиновића настојали су да оригинални рукопис задржи првобитни облик и садржину. У том смислу, сем коректорских интервенција, и то углавном у случајевима када је било очигледно да се ради о грешкама насталим приликом писања или прекуцавања рукописа, све је остало како је првобитно било написано, тако да су записи сачували своју документациону вредност и аутентичност.

Прихватајући принцип приређивача првог издања *Полиiике сiоразума*, једини логичан када је оваква документарна грађа у питању, и ми смо се определили да искључимо „сваку озбиљнију“ редакторску интервенцију, па чак и ону правописну, у смислу прилагођавања новим језичким правилима, осим у случајевима када је то налагала потреба за тачнијим разумевањем.“ (Р. Константиновић, „Предговор првом издању“) Све редакторске интервенције Радомира Константиновића, као и у првом издању, у интегралном облику налазе се на крају књиге. Једина разлика је у томе што смо бројеве који означавају ове напомене ставили у средње, односно угласте заграде, [], поштујући намеру Радомира Константиновића да све своје интервенције у тексту тако обележи.

Наша појашњења појединих догађаја, за која смо сматрали да би читаоцу могла да боље разјасне контекст у ком је рукопис настајао, превод неких израза које је Константиновић користио у оригиналу (на енглеском, француском, немачком, грчком или латинском), као и повремене реконструкције и усаглашавање датума и дана у недељи, давали смо у фуснотама на страни на којој се у књизи појављују, односно у именском регистру, на крају књиге.

Такође, неке временске одреднице у самом дневнику ставили смо у **болд**. За ово смо се одлучили због тога што Константиновић, крајње разумљиво, није увек био у ситуацији да дневник води свакодневно, па се понекад дешавало да под једним датумом опише неколико различитих догађаја или разговора који су се догодили у последњих неколико дана. Ради лакшег сналажења и избегавања евентуалне конфузије око времена када су се поједини догађаји збили, временске одреднице, као што су „**јуче**“, „**пре два дана**“, „**јутрос**“ „**поподне**“ итд. болдом су у таквим случајевима очигледније наглашене.

Датирање догађаја у Дневнику је представљао посебан проблем. М. Константиновић је некада наводио само датум (понекад у загради), некада датум и месец, некада и годину, а некада и дан у недељи. Накнадним проверама утврдили смо да, у ситуацијама када је наведен и дан у недељи, у неколико случајева постоји грешка. Наиме, тог датума, те године, наведени дан није одговарао дану у недељи према календару. Пошто нисмо имали увида у оригинални рукопис, нисмо у стању да закључимо да ли је то грешка аутора или грешка у прекуцавању. У сваком случају, на такве ситуације смо скретали пажњу у фуснотама, а тамо где се то могло закључити (у већини случајева) давали смо и тачан податак.

С обзиром на то да се рукопис Михаила Константиновића искључиво односи на његов јавни рад 1939–1941. и 1944–1945. године, природно је да се имена његових колега, сарадника и бројних личности које је сусретао налазе на свакој страници рукописа. Реч је, неретко, о именима која су мање позната или потпуно непозната данашњем читаоцу. Зато смо их издвојили на крају књиге у именски регистар и за њих дајемо основне биографске податке с навођењем броја странице у књизи.

*

На крају, осећамо потребу да захвалимо установама и појединцима који су омогућили да ова књига буде објављена. Најпре, саиздавачима који су у време ненаклоњено науци и књизи, обезбедили финансијска средства и подржали објављивање ове књиге. Захвалност дугујемо и бројним колегама и пријатељима који су нам, што саветима, што провереним подацима, помогли да одгонетнемо немали број нејасноћа које су се у тексту појављивале. Поред историчара и правника, на чију помоћ смо од почетка највише рачунали, захвалност дугујемо и хералдичарима, генеалозима, архитектама, археолозима, и историчарима науке, који спадају и у добре познаваоце периода који је у *Белешкама* обухваћен.

Посебну захвалност дугујемо проф. др Драгољубу М. Поповићу, др Наташи Милићевић и др Борису Милосављевићу на драгоценим рецензентским примедбама и сугестијама, подацима за Регистар личних имена, као и на пријатељској подршци.

У Београду, 6. мај 2018.

Јовица Тркуља
Душан Мрђеновић

Михаило Константиновић
ПОЛИТИКА СПОРАЗУМА
Дневничке белешке 1939–1941
Лондонске белешке 1944–1945

Издавачи

Правни факултет Универзитета у Београду
Правни факултет Универзитета Источно Сарајево
Међуопштински историјски архив
за општине Чачак, Горњи Милановац и Лучани
Завичајни музеј Прибој
4СЕ, Београд
Досије студио, Београд

Лектура и коректура

Невена Мрђеновић

Припрема и штампа

Досије студио, Београд

Дизајн корица

Павле Боровац

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7630-797-5 (ПФ)
ISBN 978-86-80609-78-2 (МИА)
ISBN 978-86-81032-48-0 (4СЕ)
ISBN 978-86-6047-271-9 (ДС)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34:929 Константиновић М.
323(497.1)"1939/1941"
323(497.1)"1944/1945"

КОНСТАНТИНОВИЋ, Михаило, 1897–1982

Политика споразума : дневничке белешке 1939–1941 :
Лондонске белешке 1944–1945 / Михаило Константиновић. –
Београд : Правни факултет Универзитета : 4СЕ : Досије студио ;
Источно Сарајево : Правни факултет Универзитета ; Чачак :
Међуопштински историјски архив ; Прибој : Завичајни музеј, 2023
(Београд : Досије студио). – 690 стр. : илустр. ; 25 см. – (Српска
правна баштина)

Тираж 500. – Стр. 9–13: Предговор другом издању / Јовица Тркуља,
Душан Мрђеновић. – Регистар.

ISBN 978-86-7630-797-5 (ПФ)
ISBN 978-86-80609-78-2 (МИА)
ISBN 978-86-81032-48-0 (4СЕ)
ISBN 978-86-6047-271-9 (ДС)

- а) Константиновић, Михаило (1897–1982) – Дневници
- б) Југославија – Политичке прилике – 1939–1941
- в) Југославија – Политичке прилике – 1944–1945

COBISS.SR-ID 129471241

Михаило Константиновић је рођен 1897. године у Чачку. Гимназију је учио у родном граду, а завршио је касније, после повлачења српске војске преко Албаније, у Француској, где је и матурирао 1916. године. Студирао је на Правном факултету у Лиону и докторирао 1923. са тезом из области римског права. У Првом светском рату је учествовао као добровољац у француској војсци на западном фронту.

За доцента Правног факултета у Суботици изабран је 1923, а за редовног професора на Правном факултету у Београду 1936. године. Од 1939. до марта 1941. био је министар без портфеља и министар правде у влади Цветковић-Мачек. Један је од идејних твораца српско-хрватског споразума који је имао за циљ да преуреди Краљевину Југославију по федералистичком државном моделу. Поднео је оставку у знак протеста због приступања Југославије Тројном пакту. После априлског слома 1941. емигрирао је у иностранство, а по ослобођењу земље враћа се на Правни факултет у Београду. Био је више пута декан факултета, шеф Катедре за грађанско право и управник Општег семинара. Један је од оснивача часописа *Анали Правног факултета у Београду*. Основао је *Спољнотрговинску арбитражу при Привредној комори Југославије* и био њен дугогодишњи председник. Био је дописни члан Југославенске академије знаности и умјетности.

Израдио је нацрте већег броја законских текстова, међу којима су: Основни закон о браку (1946), Основни закон о односима родитеља и деце (1947), Основни закон о старатељству (1947), Закон о усвојењу (1947), Закон о застарелости потраживања (1953) и Закон о наслеђивању (1953). Његови најзначајнији радови су: *Брачно право*, (1938) *Облигационо право*, скица за законик о облигацијама и уговорима (1969).

Преминуо је 30. јануара 1982. године у Београду.

ISBN 978-86-7630-797-5 (ПФ)
ISBN 978-86-80609-78-2 (МИА)
ISBN 978-86-81032-48-0 (4CE)
ISBN 978-86-6047-271-9 (ДС)

